

**Бай Ганьо –
журналистиката на келепира**
Алеко Константинов



Най-важното в този урок:

- Героят – социален или национален образ?
- Какво е ирония?
- Героят в Европа и у нас
- Героят като „опакото“ на европейското
- Героят – познат и непознат
- Сюжетът на „Бай Ганьо журналист“ накратко
- Бай Ганьо и журналистиката – професия и келепир
- Езикът на Бай Ганьо между родното и чуждото
- „Бай Ганьо“ днес“
- Обобщение



Портрет на Алеко Константинов
от Георги Данчов – Зографина

Героят – социален или национален образ?

Литературната критика дълго спори дали Бай Ганьо е социален, или национален образ на българина. Но писателят неслучайно му дава фамилията Балкански. Подобни герои има и в сръбската, и в румънската литература. Той е колкото рожба на българската следосвобожденска действителност, толкова и на изостаналостта на другите балкански държави. За разлика от повечето му фейлетони, в които писателят саркастично разобличава обществените недъзи на своето време, в „Бай Ганьо“ смешното, неприемливото, дори отвратителното у героя е описано иронично. Това е тъжен смях, защото писателят добре съзнава, че героят му е твърде типичен. И той е част от онази България, за която Алеко пише: *„...о, моя простичка, и бедничка, и хитричка, и умничка, и набожна, и безбожна, и измъчена, и наплашена, – но и храбра Българийо...“*.

Какво е ирония?

Ирония – от старогръцката дума *eironēia* – преструвка, присмех. В литературата иронията е стилистично-изобразителен похват, който осмива противоречието между истинската и скритата същност на описаното явление, действие или герой.

За разлика от сарказма, който е язвителна, жестока насмешка, иронията е лека насмешка, подигравателно изтъкване на отрицателни качества чрез представянето им в уж положителен смисъл.

Типичен пример за ирония е пълното несъответствие между самоизтъкването на Бай Ганьо като културен и възпитан човек, „врял и кипял из Европата“, и неговото невежество, некултурност и невъзпитаност.

Героят в Европа и у нас

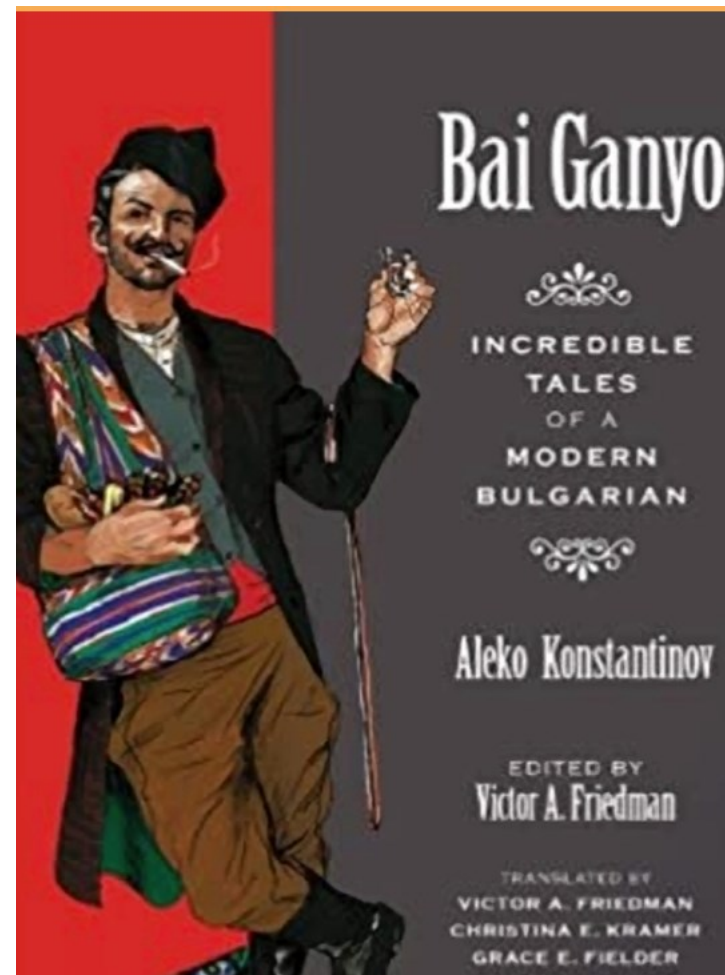
Комичното започва още с излизането на героя в чужбина. Външният му вид, леко модернизиран и уж поевропейчен, издава довчерашия ориенталец. В първия разказ е казано, че носи антерийка под френските дрехи. В третия – че е облечен в незакопчан редингот, с жилетка и червен пояс, с бяла риза без вратовръзка, с ботуши, калпак и врачански бастун под мишница. Възрастта му е млада – не повече от трийсет години, по изричната забележка на писателя.

Във втората част, когато се връща в България, Бай Ганьо вече е сложил вратовръзка, за да демонстрира превъзходство над своите сънародници и да подчертае, че е „врял и кипял из Европата“.

Бай Ганьо е неадаптивен към европейската среда, невъзприемчив към нейните норми и култура. Заедно с розовото масло той изнася в чужбина и своята национална идентичност и няма никакво намерение да се променя към по-добро. Понеже е изключително стиснат, не иска да си дава парите за хотел. Затова се опитва да се настани у Иречек, затова, когато е в Русия, отсяда в общежитие за бедни чуждестранни студенти, което никак не съответства на материалните му възможности на „търговец с капитал“. В унисон с характера си обича и често употребява думите „келепир“, „бадева“, „да удариш къоравото“. Хитрец на едро и на дребно, нахален до втръсване.

Героят като „опакото“ на европейското

Героят има преобърнатата ценностна система. За него е геройство да си сметкаджия, да си използвач, да си нагъл. Не признава нищо друго освен личния си интерес. Нарича любезните европейци „мазни“, смята почтеността за глупост, а измамата – за добродетел. Възхищава се от себеподобните по характер хора, изключително българи по националност. В чужбина това са студентът Бодков в Прага, Димитров и Асланов в Русия. В България неговите другари са Гочоолу, Дочоолу, Гуньо Адвокатина, Данко Харсъзина. Те доразвиват лошите му черти, „умножават“ го. Най-големият страх на Бай Ганьо е да не го сметнат за прост. По този повод писателят разсъждава върху преозначаването на думата „хитър“ в българския език. Докато при другите народи тя е синоним на „лукав“ и „вероломен“ и злепоставя човека, то у нас с нея се кичат „като с най-почтена декорация“. В крайна сметка, ако Бай Ганьо възприема нещо от Европа, това е opakото на европейския живот. В края на първата част, в „Бай Ганьо в Русия“, писателят изразява предположение, че героят му може да претърпи промяна към по-добро, но с цялостното развитие на образа във втората част опровергава сам себе си.



Корица на английското издание на „Бай Ганьо“

Героят – познат и непознат

В „Бай Ганьо журналист“ и изобщо в „българските сюжети“ на Алековата книга героят е едновременно познат и непознат на читателя. Той носи всичките си черти, разкрити от прежеждията му из Европа – алчност, нахалство, простащина, самодоволство и т.н. Но в България – за разлика от случилото се из влаковете, във Виена, Прага, Дрезден – тези черти на характера имат друга социална сила, оказват се източник и средство на влияние и власт. А това е твърде съществена разлика между „европейските“ сюжети и случилото се в „Бай Ганьо журналист“.

„Бай Ганьо е „слабият“ и „несъществен“ варварин пред вратите и по улиците и кафенетата на тази добре уредена стара Европа. За този свят Бай Ганьо не е заплахата, не е плашилото, той е несъразмерен спрямо устоите на този свят... но завърнал се, той несъмнено се държи като ключова политическа фигура, като средищен и важен обществен персонаж; фигура, която държи политическите нишки на националната съдба...“ (Живко Иванов, из „Бай Ганьо: между Европа и Отечеството“, 1999 г.).



бай Ганю Балканский

Илюстрация от руското издание на „Бай Ганьо“

Героят – познат и непознат

Именно от тази смяна на мащабите на героя и на способността му да влияе върху обществото и да има власт в него, т.е. да поставя самото общество в зависимост от своите действия и решения, идва и промяната във внушението на Бай-Ганьовия образ. Променени са и естетическите параметри на образа от „европейските“ към „българските“ сюжети. От естетиката на комичното внушението се измества към естетиката на грозното, смехът преминава в силна, разобличаваща и на места мрачна сатира. Нейното действие идва от разкриването на корумпираността на тази власт – срастването между икономически интереси, алчност и политически амбиции, всичко това маскирано като патриотизъм и подчинено на циничната формула на Бай Ганьо: *„– Трябва и ние да кльвнем по нещо... току-тъй на сухо патриотизъм – бошлаф“.*

Сюжетът на „Бай Ганьо журналист“ накратко

В салона на ресторанта са се събрали Сенаторът, Отело, Стувенчо – разказвачите на отделните истории за Бай Ганьо. От улицата се чува крясъкът на едно хлапе, което продава нов вестник – „Народно величие“. Тогава току-що влезлият Гедрос започва да разказва.

У Бай Ганьо е свикано събрание с Гочоолу, Дочоолу и Данко Харсъзина, които умуват с какво да се заловят, та да се възползват най-изгодно от политическото положение. След обсъждане на налудничави идеи Бай Ганьо тържествено обявява, че ще издават вестник. Та толкова ли е трудно да се издава вестник? Сложи си едно перде на очите, па псувай наляво и надясно. След това обяснение другите не се колебаят дълго и приемат.

Идва и Гуньо Адвокатина. Той изцяло приема идеята на Бай Ганьо. Само трябва да се уточнят какъв вестник ще бъде – правителствен или опозиционен. Взема се решение да се съобразяват с времето, с обстоятелствата и най-вече с келепира.

Гуньо се готви да излезе, когато Бай Ганьо се сеца за най-важното – какво да бъде името на вестника. Предлагат се различни имена. Според Бай Ганьо обаче вестникът трябва да се казва или „България за нас“, или „Народно величие“. Избират второто и проблемът е решен.

Гочоолу, Дочоолу и Гуньо Адвокатина излизат. Остават Бай Ганьо и Данко Харсъзина да пишат за вестника. Поръчват да им донесат мастика и мезе и започват работа. Бай Ганьо казва на другаря си, че комшията му много го дразнел – бил учен, бил честен и други подобни дивотии. Да му теглят ли един калай във вестника? Разбира се...

Съседът, жена му, децата му, целият му род излизат феноменални изверги изпод перото на Бай Ганьо.

Разказът на Гедрос за създаването на Бай-Ганьовия вестник свършва. Приятелите разтварят вратата на вътрешния салон и оттам гръмва чудният марш на Вагнеровия „Танхойзер“.

Тук, в края на втората част, Алеко се прощава с читателите и с героя си. Авторът се надява, че героят ще му прости, тъй като се е ръководил само от добри чувства при описването на неговите истории. Целта му е била да възпроизведе есенцията на печалната действителност. Бай Ганьо е нарицателно явление, неговият дух слага своя отпечатък и на политика, и на партии, и на печат. Може би един ден, когато той

прочете книжката за себе си, ще се позамисли, ще въздъхне и ще рече: „Европейци сме ний, ама все не сме дотам!...“.



Афиш на филма „Бай Ганьо“ на режисьора Васил Гендов, 1922 г.

Бай Ганьо и журналистиката – професия и келепир

Още една разлика между двете части в „Бай Ганьо “ се крие в заниманията на героя. Бай Ганьо обикаля из Европа в една-единствена роля – обикновен търговец на розово масло, чиято стока е в дисаги, и носи мускали, натъпкани в пояса му. Той се опитва едновременно да пласира и да опази стоката с всякакви смешни средства. В творбите няма разяснение дали в тая работа има „келепир“, дали търговецът печели нещо, или не. Навсякъде ролята и дейността на Бай Ганьо са едни и същи – променят се само местата и комичните ситуации, в които той попада, винаги несъответен на европейските норми на поведение.

В България е точно обратното. Героят се стреми единствено към власт, която би му донесла „келепир“, без особен интерес към различните действия и занимания, които биха го довели до тази власт. Още в Европа той е начертал бъдещата си кариера в България, както е във всеизвестното изречение от „Бай Ганьо у Иречека“: *„Па и мене нали ми се иска – я депутат да ме изберат, я кмет. Келепир има в тия работи. Хората пара натрупаха, ти знаеш ли?“*.



Признателният Бай Ганьо:

– Добре са го измислили тия хитреци –
сега мога и да чета вестник, и да го редактирам. Нищо работа!

Карикатура от Илия Бешков



Илюстрация от Наум Хаджимладенов, 1936 г.

Никъде в преживелиците си из Европа Бай Ганьо не се занимава с писане, но и в трите творби с български сюжети писането е едно от основните му занимания. В „Бай Ганьо се върна от Европа“ сюжетът разказва за сътворяването на една политическа „резолюция“, чието съдържание трябва да е точно обратното на предишното поради внезапната политическа промяна.

В „Бай Ганьо журналист“ чуваме инструкциите на Бай Ганьо за това как се пише уводна статия, какво трябва да съдържат дописките и телеграмите, по какъв начин се постига стилът на „антрефилето“ в съавторство с Данко Харсъзина.

Независимо дали става дума за политическа резолюция, или за журналистически материал, за Алековите Бай Ганьо и Данко Харсъзина това е публичен език, в който отсъстват истината, честността и отговорността на говоренето и писането.

Присъстват главно неудържимото политическо ласкателство и най-вече необузданото оскърбление и клеветата (байганьовската „псувня“ и „блъскането“), смехотворните стилови безсмислици и цялата нравствена нечистоплътност на смехотворните стилови безсмислици и цялата нравствена нечистоплътност на „авторите“, които всъщност са само автори на собствения си „келепир“



Кадър от филма „Бай Ганьо“ на Васил Гендов, 1922 г.

Езикът на Бай Ганьо между родното и чуждото

„Бай Ганьо журналист“ е невероятна смесица от думи, идващи от различни езици и култури, в която границата между „родното“ и „чуждото“ се преминава непрекъснато. Чрез описанието на оркестъра чуваме отначало румънската народна песен „Дойна“, а в края – „чудния марш от Вагнеровия „Танхойзер“. Що се отнася до лексиката, в „Бай Ганьо журналист“ виждаме вписана цяла купчина от речници, чрез която творбата се превръща в езиков кръстопът, вавилонско смешение на думи: румънски, чешки, италиански, френски, латински, руски, турски...

Но дори да сме лишени от речник и обяснителни бележки под линия, и днес усещаме майсторството, с което Алеко Константинов изгражда идентичността на всеки от героите си чрез техните думи. И досега неяснотата е източник на любопитството и на смеха – така и не бихме могли да кажем защо Гочоолу, Дочоолу и Бай Ганьо отхвърлят предложението на Гуньо Адвокатина и не харесват френския израз, защо смятат, че латинският е по-подходящ „за адет“.

На пръв поглед изглежда, че езикът и битовата култура на героите прокарват ясни разделителни линии между „чуждото“ и „родното“. Но това разделение не отговаря на по-сложния и по-важен въпрос – кога в българската култура „родното“ се възприема като „европейско“ и кога – не.

*Келепирджѣна, с. м. Т. Който чѣка келепиръ, на готово, готованъ, муфтѣна; шеромѣга.

Келепирецъ, ум. м. Малко келепиръ; навальщина.

*Келепиръ, с. м. Т. Нѣчто добыто случайно или съ должиѣ цѣнѣ; наваль, навальщина, пожива. Удрѣамъ нѣчто келепиръ, зпмаамъ го, добываамъ го безъ мжкѣ, съ малко пары; поживляѣться.—Така работа не е голѣмъ келепиръ, нѣма голѣмъ облагѣ отъ неѣ.

„Бай Ганьо“ днес

Книгата и героят на Алеко Константинов още от създаването си и до днес се намират в центъра на един голям културно-исторически дебат – за българската идентичност, за отношенията между българското и европейското. „Бай Ганьо журналист“ завършва книгата от 1895 г. и затова авторовият глас във финала извежда посланието си към героя и към читателите и връща темата за Европа с всеизвестното изречение, превърнало се в крилата фраза – *„Европейци сме ний, ама все не сме дотам!...“*.

Алеко Константинов и неговите разказвачи осмиват и разобличават антиевропейските черти на Бай Ганьо и поведенческата му агресия към цивилизационните норми на Европа. Ако за байганьовската нагласа европейското е нещо чуждо, а простащината и арогантността – нещо родно, то за авторовата нагласа отношението е точно обратното. Затова и писателят е готов да повярва, че Бай Ганьо

е способен да чуе призива *„моля ти се бе, бай Ганьо, взирай се по-дълбочко в европейския живот, дано му видиш лицето“* („Бай Ганьо в Русия“) и че е способен на осъзнаване и промяна, както във финала на „Бай Ганьо журналист“. Затова и прави възможното, за да разграничи българския народ от Бай Ганьо. Той иска да бъде уверен, че *„чрез бай Ганювите уста не глаголи народът български“*, че *„народът, слава богу – почна да разбира фалшивите възгласи на байганювците и ги обсипва с присмех и леко презрение“*.

Надежда, която и за Алековото време, и за следващите десетилетия се оказва твърде преждевременна.



*Кадър от филма „Бай Ганьо тръгва по Европа“ на режисьора Иван Ничев, 1991 г.
В ролята на Бай Ганьо – Георги Калоянчев*

Обобщение

Заглавието, началото и краят на „Бай Ганьо журналист“

Заглавието разкрива поредната обществена изява на главния герой на сборника след завръщането му от Европа. Началото представя байганьовската общност, а краят има два акцента – безпардонността на байганьовската журналистика и превръщането на България в поле на байганьовски страсти и отношения.

Мотивите

Мотивът за опошляването на печатната преса и превръщането на вестника в поле за разчистване на лични сметки и инструмент за лично забогатяване е съпроводен от мотива за цялостния упадък на българския обществен живот след Освобождението. Повествованието е наситено с ирония и сарказъм и погледнато като цяло, създава гротескна картина на нашата действителност.

Повествователят

Повествователят е героят разказвач Гедрос. За разлика от разказвачите в първата част, които са с български имена, тези от втората са с чужди (Марк Аврелий, Сенаторът, Отело) и така се подчертава дистанцирането на автора Алеко Константинов от главния му герой, който вече се подвизава в нашенска среда.



Паметникът на Алеко Константинов на булевард „Витоша“ в София, скулптор Борис Борисов

Героите

Бай Ганьо

За разлика от творбите със сюжети „в Европа“, където героят не е способен да промени европейския свят и неговите цивилизационни правила, в сюжетите, чието действие се развива в България, и в частност в „Бай Ганьо журналист“, героят е носител на корумпирана власт, основана върху срастването на икономически интереси и политически действия. Това измества неговите естетически параметри от смешното (в Европа) към грозното (в България).

Приятелите на Бай Ганьо

Освен Бай Ганьо героите са познатите му приятели след завръщането у нас – Гочоолу, Дочоолу, Гуньо Адвокатина и Данко Харсъзина. Всеки от тях възприема и доразвива лошите качества на своя водач.

Конфликтите

Основният конфликт е между традиционната представа за пресата като важен инструмент на демократичното общество и превръщането ѝ от байганьовците в средство за лично облагодетелстване.

Големият дебат за „Бай Ганьо“

Книгата на Алеко Константинов и нейният герой винаги са били в центъра на големия дебат за националната идентичност – дали родното е европейско, или байганьовско, дали европейското е свое, или чуждо, дали Бай Ганьо е „свой“, или „чужд“ за различните български времена.



„Бай Ганьо“, рисунка от Илия Бешков